

CZU:821.135.1.09(092):821.135.1(478).09
<https://doi.org/10.52505/filomod.2025.02>

OPERA LUI CONSTANTIN STERE ÎN BASARABIA: PARCURS EXEGETIC

Vlad CARAMAN

ORCID: 0000-0001-6679-1173

Universitatea de Stat din Moldova

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Articolul-sinteză își propune să investigheze modul în care opera literară a lui Constantin Stere, în special romanul „În preajma revoluției”, a fost receptată și valorificată de critica literară din Basarabia, în diverse perioade istorice. Se analizează etapele esențiale ale acestui parcurs – de la interesul interbelic la marginalizarea ideologică în perioada sovietică și până la redescoperirea sa critică în contextul postsovietic. Se evidențiază contextul politic care a influențat statutul literar al autorului și se propune o reevaluare a contribuției sale literare și culturale.*

Cuvinte-cheie: *receptare, canon, ideologie, roman, reevaluare.*

Constantin Stere's Work in Bessarabia: the Exegetic Course

Abstract. *The synthesis article aims to investigate how Constantin Stere's literary work, especially the novel "On the verge of revolution" ("În preajma revoluției"), was received and valued by literary criticism in Bessarabia, in various historical periods. It analyzes the essential stages of this journey – from interwar interest to ideological marginalization in the Soviet period and to its critical rediscovery in the post-Soviet context. It highlights the political context that influenced the author's literary status and proposes a reassessment of his literary and cultural contribution.*

Keywords: *reception, canon, ideology, novel, reevaluation.*

Opera lui Constantin Stere, care are mai multe dimensiuni valorice: artistică, juridică, publicistică, politică, memorialistă, a suscitat, încă de la primele apariții în presa timpului, un interes intens, generând interpretări variate, adesea divergente. Complexitatea creației sale derivă atât din diversitatea domeniilor pe care le abordează, cât și din interferența dintre experiența sa de viață și discursul literar-artistic. Această interferență între dimensiunea estetică și cea documentar-istorică a determinat și o receptare inegală. Astfel, pentru unii critici, Stere se impune ca artist, martor privilegiat al epocii și autor de frescă social-istorică de prim rang, iar pentru alții, scrisul său este mai degrabă expresia unei literaturi

confesive, cu valoare dominant memorialistică. Totodată, implicarea sa în viața politică a amplificat și tensionat interpretările critice, influențând modul în care opera sa a fost receptată în diferite contexte culturale și ideologice, de la interbelic la perioada sovietică și până la reevaluările postsovietice, care tind să recupereze integral atât dimensiunea literară, cât și pe cea generală, de definire a specificității creației sale.

Cât privește receptarea critică a operei lui Constantin Stere în Basarabia, aceasta are o istorie mai fragmentată și mai dependentă de schimbările politice decât în România, ceea ce a făcut ca imaginea sa să oscileze între valorificare, ignorare sau chiar denigrare. În linii mari, această receptare și interpretare critică în Basarabia, poate fi divizată în trei perioade: 1. Perioada 1900-1940 (majoritar interbelică); 2. Perioada sovietică (1940-1988); 3. Perioada postsovietică (după 1988).

Astfel, în Basarabia interbelică, opera lui Constantin Stere a beneficiat de o receptare critică intensă, dar nu uniformă, fiind filtrată atât prin prisma interesului literar, cât și prin cel politic. Faptul că Stere trăise în copilărie și o parte din tinerețe în Basarabia îi conferă în ochii criticii locale un statut aparte. Una din primele personalități culturale basarabene care face referire la viața și opera sa este scriitorul George V. Madan, în articolul *Afacerea Stere. Scrisoarea unui român basarabean*, apărut în ziarul „Epoca” din 9 septembrie 1909. Apoi în 1920 apare un articol în „Sfatul Țării” cu denumirea *Dl. Stere în Basarabia*, Chișinău, 20 octombrie. În 1923 Ștefan Ciobanu publică în cartea sa *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, la rubrica *Publicații periodice românești: Contribuția lui C. Stere la apariția gazetei național-democratice „Basarabia”, 23 mai 2006*. Iar în ziarul „Viața Basarabiei” apar, consecutiv, un șir de articole dedicate lui C. Stere, unele semnate de Pan Halippa. Și primele articole care se referă exclusiv la o interpretare critică a operei sale, în special a romanului, publicat la momentul respectiv, *În preajma revoluției*, se tipăresc tot în „Viața Basarabiei”, nr. 3-4 și 11-12 din 1936, *Stere în adevărat-i lumină: [Figura lui C. Stere în atenția criticii] și Varia [Adnotare la volumul „Uraganul” de C. Stere și la alte cărți...]*, ultimul semnat de N. Costenco.

Cam acestea sunt referințele critice asupra operei lui C. Stere în Basarabia interbelică, recenzii, cronici și interviuri despre activitatea sa apărute în reviste și ziare precum „Viața Basarabiei”, „Sfatul Țării”, „Cuvânt Moldovenesc”. Critici favorabile au adus Pan Halippa, N. Costenco, Ion Pelivan, care au subliniat valoarea documentară și forța morală a operei sale, văzând în ea o mărturie de epocă și o pledoarie pentru drepturile naționale. În privința romanului, s-a remarcat calitatea evocării istorice, dar și faptul că acesta are o structură mai degrabă memorialistică decât strict artistică. Desigur, opoziții, mai ales din mediul politic, au criticat caracterul teist, prezența ideilor socialiste în tinerețe și tonul moralizator. În linii generale Stere este văzut ca un scriitor care fixează în literatură drama basarabeanului prins între două lumi: cea rusă, țaristă și cea națională, românească.

Astfel, în Basarabia interbelică, Stere a fost tratat cu respect și cu deosebită atenție critică, dar și cu spirit polemic, mai ales în latura politică. Scrierile sale au fost percepute nu doar ca produse estetice, ci și ca documente cu valoare istorică și ca expresii ale identității noastre românești, fapt ce a potențat impactul lor cultural, dar, concomitent, a contribuit la polarizarea receptării critice.

În perioada sovietică, în URSS, Constantin Stere a fost practic interzis. Aceasta întrucât ideologia comunistă nu tolera o figură care pledase pentru unitatea românilor și care se identificase cu valorile democrației burgheze. Doar în mediile intelectuale restrânse circulau fragmente și aprecieri legate de Stere, dar acestea erau mai degrabă amintiri transmise oral, nu critici sistematice, obiective. Opera sa a fost marginalizată, interzisă, mai ales romanul său, care pune accentul pe drama Basarabiei și pe identitatea românească, prezentând o interpretare incomodă pentru canonul ideologic oficial. Astfel scrierile și numele său nu apăreau în presă, manuale, iar dacă era menționat, era redus la ipostaza de „ideolog burghez”, „unionist” și adversar al revoluției bolșevice. Deoarece publicul basarabeian nu a avut acces la opera sa, receptarea critică a fost, așadar, aproape inexistentă sau ideologic denaturată. Totuși, după anexarea Basarabiei, apare în 1941, la București, „Revista fundațiilor regale”, în interpretarea istoricului Ștefan Ciobanu, articolul *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale [printre care și a romanului „În preajma revoluției” de C. Stere]* în care se face o prezentare amplă a personalității lui C. Stere cu accentuarea valorii sale de romancier veritabil.

Iar în Basarabia sovietică (RSSM), primul cercetător literar care încearcă să revalorifice moștenirea noastră literară din perioada interbelică, prin personalitatea și opera lui C. Stere, este Ion Vasilenco, care în 1963 publică în ziarul „Cultura Moldovei” din 17 ianuarie, articolul *Moștenirea noastră literară: Constantin Stere*. Desigur, imediat, la 21 aprilie a aceluiași an, apare, în aceeași revistă, o replică semnată de Iosif Varticean, cu titlul *Mai multă maturitate politică și răspundere cetățenească*. Relația dintre cele două articole ilustrează exact tensiunea ideologică a epocii. Articolul lui Ion Vasilenco, fiind una dintre primele încercări de reevaluare critică a lui Constantin Stere în RSS Moldovenească, propune o abordare mai deschisă, punând accent pe valoarea literară a romanului *În preajma revoluției*, interpretat ca fiind o operă semnificativă pentru întreaga literatură română, mai ales în ceea ce privește înțelegerea destinului istoric al Basarabiei. Astfel autorul încerca să spargă tăcerea impusă de ideologia sovietică asupra figurii lui Stere, sugerând că acesta face parte din „moștenirea literară” a Basarabiei, cu toate că o bună parte din viață a trăit în România. Chiar dacă Vasilenco folosește limbajul precaut al epocii, articolul a fost perceput ca o deschidere riscantă, mai ales prin faptul că pune în discuție un scriitor „interzis” și îl reintegra simbolic în patrimoniul cultural românesc. Replica lui I. Varticean este, de fapt, o corecție ideologică la poziția lui Vasilenco. Titlul, *Mai multă maturitate politică și răspundere cetățenească*, exprimă clar reproșul: Varticean îi impută lui Vasilenco „imaturitate” pentru că a adus în discuție o personalitate considerată indezirabilă din perspectiva canoanelor sovietice.

Argumentul central al replicii este că Stere nu poate face parte din „moștenirea noastră literară”, pentru că a fost burghez, ideolog reacționar, adept al unor idei naționaliste românești incompatibile cu doctrina sovietică. Această polemică arată cum, în anii '60, viziunea criticii era extrem de îngustă, orice tentativă de reevaluare culturală, cum a fost cea a lui Vasilenko, era imediat anihilată de un text de așa-zisă „disciplinare ideologică”.

Astfel receptarea lui Stere în Basarabia postbelică nu a ținut doar de critica literară, ci, mai ales, de lupta între memoria culturală și cenzura ideologică. Vasilenko, practic, încerca să redeschidă „dosarul literar Stere”, dar Varticean îl clasează cu argumente politice, marcând limitele în care se putea face istorie literară în RSSM și accentuând refuzul ideologic al sistemului de a accepta figura lui Constantin Stere ca parte a patrimoniului cultural. Cu această polemică se pune punct la problema moștenirii literare a lui Stere în perioada sovietică.

Abia la sfârșitul anilor '80, odată cu prăbușirea regimului totalitar, receptarea lui Constantin Stere a cunoscut o revalorizare semnificativă. Critica literară și istorică din Republica Moldova a redeschis dosarul său, subliniind valoarea romanului *În preajma revoluției* ca una dintre primele mari construcții epice dedicate Basarabiei și dramei sale istorice. Analizele respective au încercat să-l recupereze nu doar ca ideolog și om politic, ci și ca scriitor de prim rang, plasându-l într-o poziție intermediară între literatura memorialistică și romanul de ficțiune.

În anul 1988 încep să apară, în presa din RSSM, un șir de articole care iau în discuție creația și personalitatea scriitorului. Astfel în revista „Nistru”, nr. 4 din 1988, se publică intervenția *Constantin Stere (1865-1936): Reconstituiri*, referințe critice semnate de Bogdan Istru (*Constantin Stere, scriitorul...*); Vasile Badiu (*După Alexandru Donici...*); Artiom M. Lazarev (*Numele lui Constantin Stere*); Vasile Vasilache (*Lucru știut...*) și alții, care îl reabilitează pe Stere ca unul dintre scriitorii de valoare din spațiul Basarabiei. Împreună, aceste intervenții marchează prima reabilitare publică și critică, controlată, a lui Constantin Stere în RSS Moldovenească, mutând accentul de la tabuurile politice și ideologice către lectura literară, istorică și memorialistică a operei sale, pregătind terenul pentru studii și reeditări ulterioare.

Tot în 1988, doar că în numărul 9 al aceleiași reviste, bibliofilul Pavel Balmuș ia în discuție studiile sale eseistice, în articolul *Ca un demiurg, în adâncimile sufletului...* [C. Stere-eseist]. Iar Alexandru Donos publică o monografie intitulată *Baștina lui Constantin Stere: Evocări, dezvăluiri, precizări*, în care se valorifică sursele bibliografice ca un registru esențial al memoriei istorice, o monografie multidisciplinară, punând în dialog literatura, istoria socială și memoria colectivă.

Și în anul 1989, numărul 4 al revistei „Nistru” va găzdui un articol care se referă la un complex de concepții steriste, anume *Concepțiile sociologice și estetice ale lui Constantin Stere*, semnat de Babii Alexandru. Totodată Vasile Badiu îl va include în *Istoria literaturii moldovenești*, în 3 vol., vol. al treilea și îi publică primul volum de proză, *Preludiu. Pagini de proză (schife literare, povestiri)*

și articole, la care semnează și *Notele* și *În loc de postfață*. Iar criticul Ion Ciocanu îl va face imediat cunoscut profesorilor școlari, publicând în „Pedagogul sovietic”, nr. 9, 1989, articolul *Inițieri în creația lui Constantin Stere*.

Începând cu anul 1990, odată cu reconfigurarea discursului identitar și cu accesul liber la texte anterior interzise, opera stereiană a intrat într-un proces de reevaluare critică. Studiile apărute în Republica Moldova accentuează rolul lui Stere de pionier al Bildungsromanului în literatura română, relevând tensiunea constitutivă dintre dimensiunea estetică și cea ideologică a operei sale, descoperă sau aprofundează preocupările sale publicistice, eseistice, politice, economice, filosofice, juridice etc. Semnificativ este anul 1990, când Vasile Badiu începe să scoată la tipar primele 4 volume din romanul *În preajma revoluției* cu un șir de articole despre creația lui Stere publicate în „Revistă de lingvistică și știință literară”. Alexandru Burlacu și Alina Ciobanu-Tofan îi vor elabora *Constantin Stere. Nota biografică* în volumul *Scriptori de la „Viața Basarabiei”*. Iar în „Moldova socialistă” 13 mai, apare *Reputație mitologică a Moldovei* (I. Druță, T. Arghezi, G. Călinescu ș.a. despre C. Stere). Astfel acest an a marcat un proces de reevaluare critică și canonizare literară, facilitat de accesul liber la textele anterior interzise și de reconfigurarea discursului critic din Republica Moldova.

În anul 1991, apar și celelalte 4 volume ale romanului *În preajma revoluției*, completate cu un volum aparte *Stere C. În viață, în literatură... Selecție din opera cugetătorului, publicistului, polemistului*, îngrijite de același Vasile Badiu, prin care se marchează o reintegrare aproape completă a lui Stere în patrimoniul cultural și literar național. Iar N. Bătrânu face o primă prezentare totală a romanului său în ziarul „Făclia” din 22 martie, cu titlul „*În preajma revoluției*” – o carte de căpătâi a basarabenilor. Astfel având publicate toate volumele romanului și majoritatea celorlalte scrieri, în anii următori vor apărea sute de articole și studii, zeci de monografii, teze de doctorat, îi vor fi dedicate rubrici în ziare, reviste, conferințe întregi, simpozioane, volume omagiale etc.

De exemplu, în anul 1995 în două numere consecutive ale ziarului „Literatura și arta”, nr. 23 din 8 iunie și nr. 24 din 15 iunie, personalității și creației lui Stere i se vor oferi pagini întregi, cu articole semnate de Ion Vasilenko, Vasile Badiu, Alexandru Donos și Mihai Cimpoi, care va descoperi în persoana lui romancierul total. În anul 2005, Academia de Științe a Moldovei va organiza o conferință științifică internațională cu genericul *Constantin Stere 140 de ani de la naștere*. În 2006, Pavel Balmuş va publica în volum intitulat *Publicistica* lui Stere, care va cuprinde *Articole. Cronici „artistice” literare și social-politice. Cuvântări-discursuri. Eseuri. Evocări. Impresii de călătorie. Luări de atitudine. Portrete și profiluri literar-estetice. Studii ș.a.*, iar Alina Ciobanu-Tofan va îngriji ediția *Singur împotriva tuturor, discursuri*, care vor întregi pe deplin colecția *Scrieri de C. Stere*. În anul 2015, se va desfășura o altă conferință științifică internațională *Constantin Stere. Prozator. Publicist. Jurist și om politic. 150 de ani de la naștere*. Și în anul 2025 Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

al USM organizează Conferința științifică internațională *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, cu genericul *Constantin Stere: 160 de ani de la naștere*.

Astfel, după anul 1990, cercetarea operei lui Constantin Stere a cunoscut o revigorare semnificativă, determinată de schimbările politice și culturale care au permis atât republicarea integrală a scrierilor sale, cât și o analiză obiectivă a personalității și a operei sale. Studiile apărute în această perioadă se pot grupa în trei direcții principale, care reflectă complexitatea și polivalența moștenirii stereiene.

1. *Recuperarea operei și reconstituirea biografiei*

Prima direcție a vizat editarea operei, completarea și verificarea datelor biografice, precum și conturarea portretului integral al personalității lui Constantin Stere. Cercetători precum Vasile Badiu, Pavel Balmuș, Alexandru Donos, Ion Șpac și Iurie Colesnic au contribuit la scoaterea din uitare a unor aspecte fundamentale ale vieții și activității sale. Prin ediții de text, studii introductive și investigații documentare, aceștia au urmărit să restituie cititorului contemporan imaginea reală a unui scriitor și om politic mult timp marginalizat, corectând deformările sau omisiunile generate de cenzura regimului comunist.

2. *Analiza estetică și poetică a romanului „În preajma revoluției”*

A doua direcție de cercetare a vizat dimensiunea literară, estetică și artistică a operei stereiene, cu accent pe romanul *În preajma revoluției*, considerat principalul său proiect literar și unul dintre reperele modernizării prozei românești. Exegeți precum Mihai Cimpoi, Alexandru Burlacu, Alina Ciobanu-Tofan, Haralambie Corbu și Vlad Caraman au analizat structura narativă, tipologia personajelor, influențele romanului de formație european, precum și tensiunea dintre autobiografic și ficțional. Această direcție a pus în valoare latura artistică a creației sale, argumentându-se tot mai des că romanul său se înscrie în tradiția Bildungsromanului și constituie un reper în evoluția prozei românești de început de secol XX.

3. *Dimensiunile istorice, politice, economice, juridice și filosofice ale operei*

O a treia direcție a vizat analiza operei dintr-o perspectivă interdisciplinară, punând în lumină contribuția lui Stere la reflectarea social-politică și la dezbateră ideologică a epocii. Studiile realizate de Ion Varta, Victor Juc, Constantin Lozovanu, Lidia Troianovski, Liliana Surugiu, Gheorghe Duca, Andrei Eșanu, Raisa Grecu, Gheorghe Avornic, Ion Hadârcă, Valeriu Pasat, Gheorghe Bobână ș.a au evidențiat complexitatea viziunii stereiene asupra istoriei, rolului educației, reformelor, precum și asupra dezvoltării culturii juridice, economice și a ideilor democratice. Această linie de interpretare a contribuit la redimensionarea profilului său intelectual, plasându-l nu doar în sfera literaturii, ci și în cea a gândirii politice și filosofice românești.

În ansamblu, reevaluările post 1990 au determinat o reintegrare a operei și personalității lui Constantin Stere în circuitul critic și cultural românesc. Prin conjugarea acestor trei direcții de cercetare, Stere este restituit contemporaneității

ca figură complexă – scriitor, intelectual și gânditor politic – a cărei operă își păstrează actualitatea în dezbaterile despre identitate, modernitate și destinul istoric al spațiului românesc.

La interferența acestor trei direcții, în acest răstimp vor face referire la creația literară și personalitatea lui Stere și Dumitru Apetri, N. Bătrânu, Sava Pânzaru, Vlad Chiriac, Ion Druță, Anatol Gavrilov, Anatol Ciocanu, Vasile Malanețchi, Vasile Nastasiu, Eliza Botezatu, Leonid Cemortan, Tudor Palladi, Vladimir Beșleagă, Irina Condrea ș.a.

Despre creația lui Stere vor scrie teze de doctor în științe: Constantin Lozovanu: *Filosofia socială a lui Constantin Stere* (1995), Lidia Troianovski: *Concepția estetică în creația lui Constantin Stere* (1997), Vlad Caraman: *Poetica romanului „În preajma revoluției” de Constantin Stere (narațiune, personaj, topos)* (2003) și doctor habilitat, Raisa Grecu: *Concepția drepturilor și libertăților omului în opera juridică a lui Constantin Stere* (2010).

Monografii: *Filosofia lui Constantin Stere în contextul culturii românești*, Institutul de Filosofie și Drept (1997); Iurie Colesnic, *Profetul nemuririi noastre – Constantin Stere*, 2005; Haralambie Corbu, *Constantin Stere și timpul său*, 2005; Raisa Grecu, *Stere-juristul*, 2008; Raisa Grecu, *Stere în lupta pentru drepturile omului*, 2009; Vlad Caraman, *„În preajma revoluției” de Constantin Stere. Elemente de poetică a Bildungsromanului*, 2009; Ion Șpac, *Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul*, 2011; Mihai Cimpoi, Eugen Simion, *Viața ca un roman. Constantin Stere scriitorul. Eseuri*, 2015.

În dicționare, enciclopedii: Vasile Badiu, *Istoria literaturii moldovenești*: În trei vol. – vol. 3: De la 1917 până la 1955: partea I, 1989; Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, toate edițiile; Anatol Ciocanu, *Dicționarul scriitorilor români din Basarabia*, 2006, 2010.

Prin urmare, dacă facem o sinteză comparativă a receptării lui Constantin Stere în Basarabia, în aceste trei perioade, constatăm că, în perioada interbelică, criticii îi recunosc meritele de romancier al formării (autor de Bildungsroman) și de cronicar al epocii, dar îi reproșează accentul ideologic excesiv. Este privit ca un martor al destinului Basarabiei și ca un scriitor angajat politic. Receptarea este polarizată: unii îl valorizează ca inovator literar, alții îl citesc mai ales ca autor doctrinar.

Perioada postbelică (sovietică, până în 1988) se caracterizează printr-o lungă fază de interdicție și tăcere critică, opera lui fiind marginalizată din motive ideologice. Abia în anii '60, apar primele mențiuni critice (Ion Vasilenko), dar urmate de replici care îi contestă meritele. Spre sfârșitul anilor '80, în „Nistru” (1988-1989), se produce prima reabilitare controlată, accentul căzând pe valoarea literară și memorialistică, pe reeditare și contextualizare.

După 1990, odată cu libertatea de exprimare, Stere este reinclus integral în patrimoniul literar național, publicarea romanului *În preajma revoluției* și, ulterior, abordarea acesteia în lucrări critice duc la canonizarea autorului

în literatura română din Basarabia. Critica subliniază rolul său de pionier al Bildungsromanului, dar și tensiunea dintre dimensiunea estetică și cea ideologică ale operei.

Dacă lectura interbelică pune accent pe caracterul memorialistic și pe funcția documentară, relectura postbelică, prin prisma noilor paradigme hermeneutice, s-a orientat să restituie Bildungsromanului sterian statutul de construcție narativă complexă, în care memorialistica, confesiunea și romanul de ficțiune se interferează într-o formă originală.

Referințe bibliografice:

1. ȘPAC, Ion. *Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul*. Chișinău: F.E.-P. Tipog. Centrală, 2011, 424 p. ISBN 9789975789875.
2. *Constantin Stere. 140 de ani de la naștere*. Materialele conferinței științifice internaționale. – Chișinău, 2005, 180 p. ISBN 978-9975-62-151-9.
3. *Constantin Stere. Prozator. Publicist. Jurist și om politic. 150 de ani de la naștere*. Iași: Editura Vasiliana '98, 2016, 565 p. ISBN 978-973-116-503-5.
4. Constantin Stere. *În preajma revoluției*. Vol. 1-8. Chișinău: Editura Hyperion, 1990, 1991. ISBN 5-368-00729-9.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.